

(Херсон)

ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛІВ

ЯК ЗАСІБ ОБРАЗНОСТІ В ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті аналізуються різні види метафор та їх функції у ліриці Ліни Костенко.

Ключові слова: троп, метафора, образність.

In the article analysis different kinds of metaphors and their functions in the lyric poetry of Lina Kostenko.

Key words: trope, metaphor, specimen.

Поезія Ліни Костенко глибоко метафорична. У ній поєднується високий інтелект, жіноче серце, нестримний темперамент, духовні ідеали. Вражає оригінальність художнього бачення світу, особливості поетичної мови письменниці. Метафорична лексика як компонент мовної системи підпорядковується закономірностям мови, але має ряд специфічних ознак. Особливості цього шару лексики розглядали у своїх працях Т. Єщенко, Н. Варич, Л. Пустовіт, Н. Лисенко, Л. Кравець, І. Нечитайло, І. Олійник, Л. Ставицька, Г. Сюта та інші.

Яскрава метафорична мова поезій самобутньої української письменниці, що відображає не тільки філософські літературно-мистецькі, а й мовні шукання ХХ століття і значною мірою впливає на наступний розвиток літературної мови та стимулює подальше вивчення рідної мови, ще не знайшла належного висвітлення в лінгвістичних дослідженнях. Відомо, що метафори, безперечно, належать до найбільш вживаного виразового фонду лексики, але морфологічний склад та функціональний аспект метафоричного простору Ліни Костенко практично не вивчені. Отже, обрана тема статті є актуальною. Вивчення метафори, як багатофункціонального механізму номінації, реалізується в різних підходах і не втратило актуальності у сучасних дослідженнях когнітивної лінгвістики. Її визначають як спосіб мислення і пізнання світу, вона відображає фундаментальні культурні цінності, оскільки заснована на культурно-національному світобаченні.

Мета нашої розвідки – дослідити своєрідність функціонування переносного значення слова в поезіях Ліни Костенко, зокрема в метафорі та метонімії. В українській мові більшість слів належать до багатозначних. Так, у "Словнику української мови" до прикметника добрий – дев'ять значень, до іменника крило – десять значень, до дієслова іти – тридцять. У багатозначному слові перше значення – первинне, а решта – вторинні, тобто переносні. Значення багатозначного слова визначається контекстом. Найбільший вияв можливості полісемії знаходять у художньому й публіцистичному стилях. Багатозначне слово тут може виконувати стилістичну функцію не тільки залежно від інших слів, а й з огляду на волю автора.

Існує кілька способів стилістичного використання багатозначності слова. Насамперед, це вживання того самого слова в одному контексті в двох чи кількох значеннях. Цей прийом особливо популярний у художніх текстах. До нього часто звертається і Ліна Василівна Костенко:

Люблю слова. Їх музика іскриста,

Мелодія пекуча і терпка.

Це аскетична постать гітариста.

Коли він струни пальцями торка.

Це струни струн, він ними обпікається,

Ван сам струна, замовкнуть – упаде.

Ще один спосіб – використання в тому самому контексті слова в його вужчому й ширшому значенні, як, наприклад, у вірші Ліни Костенко:

Вмирав актор. Він був смертельно хворий.

Він був старий. І це була не роль...

А він вмирав. Вмирала з ним епоха.

Її уже не викличеш на біс.

Остання дія... Кладовище. Похорон.

В безсмертя також повні очі сліз [1,с.168]

На переносному значенні слова базується ряд тропів художнього стилю. Саме слово троп в українській мові при перекладі з грецької семантично звучується й означає "слово, вжите в переносному значенні для створення образності" [3, с. 41]. У стилістиці образність визначається як передача загального поняття через конкретний словесний образ, який дає можливість посилити лексичне значення додатковими емоційно-експресивними та оцінними відтінками.

Отже, троп – це слово, вжите в переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень, актуалізації його внутрішньої форми. До тропів відносимо засоби поетичного мовлення, що розкривають багатство його асоціативних відтінків, посилюють та увиразнюють його емоційне та оцінне забарвлення, динамізують семантичні поля, вказують на домінуючі ознаки авторського стилю.

Найуживаніший універсальний троп, побудований на основі вживання слів та виразів у переносному значенні, – метафора. У ліриці Ліни Василівни Костенко маємо різні види метафор: класична метафора, метафора-уособлення, генітивна метафора, метафора орудного відмінка, розкрита метафора, метафора-метаморфоза, метафора-прикладка тощо. Класична метафора не часто використовується поетесою, можливо, тому, що вона не досить глибоко розкриває індивідуально-авторське бачення предмета.

Наприклад:

1. Кують світанок молоточки птиць

Сузір'я яблук світяться крізь листя.

2. Настане день, обтяжений плодами.

Нестрашно їм ні слави, ні хули.

Мої суцвіття, биті холодами.

Ви добру зав'язь все-таки дали.

З такого болю і з такої муки

Душа не створить бутфорський плід [1, с. 85].

Метафора-символ "плід" стає основою філософських роздумів авторки щодо характеру "плодів", їх долі, дає їм ціннісну оцінку. Таким чином "плід", що асоціюється завжди з чимось вартісним, у ролі метафори виконує різні функції – це символ, це антитеза, це сюжет поезії. У вірші "Чи зріє Галілео Галілей?" класична метафора "прах" ("О не тривожте, люди, його прах!") містить кілька відтінків значення: "прах" – це Галілео Галілей, це пам'ять про нього, це його велич у віках, і попри все це його непохитність: він не зріє своїх ідей. Л. Костенко надає перевагу метафорам-уособленням, її різновидам. Наприклад: "Ставить осінь на землю свою золоту жирандоль", "Красива осінь вишиває клени", "Несе Полісся в кошиках гриби", "Осінній сад ще яблучка глядить", "Колише хмара втомлені громи", "Пошкандибала осінь по стерні, ввіткнула в степ цурупалля, як милиці"... До різновидів метафори відносять прозорпею та метагоне. Прозорпея, або персоніфікація – це надання речам, явищам, предметам і поняттям властивостей істот. Цей улюблений художній засіб поетеси часто виконує головну композиційну функцію, на ньому будується весь вірш, особливо, коли це пейзажна замальовка, акварель.

Наприклад:

Цей ліс живий. У нього добрі очі.

Шумлять вітри у нього в голові.

Старезні пні, кошлаті поторочі,

Літопис тиші пишуть у траві.

Дубовий Нестор дивиться крізь пальці

На білі вальси радісних беріз.

І сонний гриб в смарагдовій куфайці

Дощу напився і за день підріс.

Багряне сонце сутінню лісною

У просвіт хмар показує кіно,

І десь на пні під сивою сосною

Ведмеді забивають доміно [1, с. 51]...

Вірш є прикладом суцільної метафоризації від першого до останнього рядка. Ланцюжок метафор доповнюється метафоричними епітетами ("кошлаті поторочі", "радісних беріз", "сивою сосною"). До таких текстів можна віднести увесь цикл "Осінні карнавали" (27 поезій), а всього у збірці "Вибране" їх понад вісімдесят. У вірші "Осінь убога" суцільна метафоризація створюється метагоном. Між людиною та одухотвореним образом осені відбувається діалог. Ця людина – теж метафоричний образ ("Летів козак на білому коні"), бо "білий кінь" символічний, його треба розуміти як зиму, що йде слідом за осінню. У ліриці Ліни Костенко нерідко зустрічаються метафори генітива (родового відмінка). Наприклад: "Дерева, як закидані шапками, стоять у гронах ще порожніх гнізд", "І явори просили Христа ради хоч жменьку тиші у долоні дня", "В країні сосен, сувидських красунь, зі мною грають в піжмурки суніці", "І вже дахи струсились од соломи", "Скриплять садів напнуті сухожилля. Десять грає ніч на скрипці самоти". Ліна Костенко, використовуючи ланцюжок генітивних метафор, передає психічний стан ліричного героя. Наприклад:

Посмішки,

Цвітіння людських облич –

Червоні троянди пристрасті,

Білий гнів ломикаменю,

Колюча шипшина зневаги, сині іриси втоми... [1, с. 118]

Нанизування генітивних метафор дає можливість поетесі відтворити різні типи людей через посмішку. Досить активно вживані поетесою і метафори орудного відмінка. Наприклад: "Стоїш, як стогін, під склепінням казки. Душа прозріє всесвітом очей", "Сади стоять буддійськими храмами", "Цвіте весна садами", "Ліхтарі горять коралюми". Зазначимо, що деякі науковці вважають такі вирази порівняннями, але тут наявна головна ознака метафоризації – створена певна метаморфоза (перетворення), а значить є певна метафоризація. Серед великої кількості різновидів метафори, що їх створила письменниця, заслуговує на увагу так звана розкрита, або розшифрована метафора. Розкрита метафора – це стислий образ, у якому оголено обидва полюси: те, що порівнюється, і те, з чим порівнюється. Наприклад: "Цей білий світ – березова кора", "Всі ми – яблуні, облиті купоросом", "Люстра – електрична сестра орхідей", "Гуде вогонь – веселий сатана", "Життя – це божевільне раллі". Перший член такої метафори цілком реалістичний, а другий – містить метафоричний зміст. Розшифрована метафора в поезії Ліни Василівни часто містить метафоричну характеристику, яку ліричний герой вірша дає сам собі:

1. Я трохи звір. Я не люблю неволі.

Я вирвуся, хоч лапу відгризу [1, с. 208]

2. Я лиш інструмент,

в якому плачуть сни мого народу [1, с. 210]

Близькою до метафори за суттю є метонімія – троп, побудований на перенесенні значення за суміжністю, тобто на основі тісного внутрішнього чи зовнішнього зв'язку між зіставляваними поняттями. Зв'язок цей може бути між автором та його твором (читати Ліну Костенко); між дією і знаряддям (усе пішло під ніж); між посудиною і змістом (хоч відро випий); між предметом і матеріалом (ходити в золоті); між місцевістю і людьми (місто спить). Таких метафор-метонімії у

ліриці Ліни Костенко небагато. Наприклад: "Флоренція плаче", "А місто зсипає сміття, зсипає сміття на свою історію", "Корсунь спав байдужий". Тут метонімія дає можливість вжити найменування міста замість назви населення, людей. Назва міста стає рівноправним членом метафори-уособлення. У метафорі "ґрунтознавство осипалося під ногами, орнітологія каркала на тополях" метонімії утворені шляхом образного відтворення предметів способом заміни їх назв назвами суміжних наук, що перебувають у логічному зв'язку з ними (ґрунтознавство – наука, що вивчає ґрунти, орнітологія – наука, про птахів). У віршах Ліни Василівни спостерігається не тільки зовнішня метафоричність, а ще щось, сховане у підтексті, – це друга – інтимна тема, співучасті, причетності ліричного героя до всього, що відбувається в суспільстві, в природі, в житті. Метафори поетеси розширюють межі тексту, ведуть "за текст", постійно вимагають домислити, розгадати, вловити логіку поетичного образу. Виникає відчуття широти, всеохоплюючої відкритості тексту вірша, а з другого боку – відчуття спресованості, сконденсованості мислі, образу. Метафорика Ліни Костенко як шлях до підтексту й ідеї твору допомагає зрозуміти твір, розшифрувати його. Так, наприклад, усім відомий образ міфічного давньогрецького героя Сізіфа, що є символом виснажливої, безрезультатної праці. Міф про Сізіфа знають усі, тому цей метафоричний вираз легко розкриває свій підтекст. Але в Ліни Костенко цей образ тісно поєднується з сучасністю, проектується на психічний стан ліричного героя, його приховані думки, почуття, сумніви, вагання, надії:

І тільки ми, подряпані Сізіфи,

тябричим вгору камінь-рюкзак [1, с. 180]

Наступні метафори-генітиви "Тінь Сізіфа", "Тінь печалі", "Тінь сторіч" у поєднанні з метафоричними епітетами "горбата тінь", "трагічна тінь" створюють образ нашої сучасниці-поетеси, що намагається пробудити в людях добро, розуміння краси, відповідальність за збереження національної самобутності. Сізіф матеріалізується і стає співвітчизником автора:

Сидить Сізіф і журиться, біда...

...Я знаю важко. У твоєму віці.

Либонь, я знаю, що й подумав ти:

"Вже краще йти до Бога пасти вівці.

ніж на Україні камінь той нести [1, с. 180].

Розглянувши метафорику як одну з констант стилю Ліни Костенко, можемо стверджувати, що метафора і принципи метафоризації є основою майже кожної її поезії. Метафори відіграють важливу роль майже на всіх рівнях – функціональному, емотивному, композиційному, сюжетотворчому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко Ліна. Вибране / Ліна Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 551 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
3. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови / О.Д.Пономарів. – К.: Либідь, 1992. – С. 36-48.

4. Словник української мови: В 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
5. Таран О. Феномен художнього таланту в поетичній інтерпретації Ліни Костенко / О. Таран // Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Кіровоград, 2004. – 19 с.